

O ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΙΙ ΣΑΪΑΣ

Ο Μάξιμος δ Ηλανούδης (1260 - περίπου 1310) σ' ἐπιστολή του πρός τὸν ἐπικέρνη Ἀλέξιο τὸν Φιλανθρωπηγὸν τὸν παρακαλεῖ νὰ τακτοποιήσῃ στὴν Τέμση τῆς Μ. Ἀσίας οἰκογενειακὰ ζητήματα κάποιου μοναχοῦ συνάρματα καὶ ζωγράφου, γιὰ τὸν ὅποιον ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀκόλουθη περικοπή: «γράφω περὶ ζωγράφου τινὸς μοναχοῦ, ἀρδός τὴν τέχνην ἀρίστου, τὸν τρόπον οὐ φαύλου, μετρίου τὸ φρόνημα, κηρύττειν εἰδότος εὐεργεσίαν. Τοῦτον ἰκοντα καὶ πρότερον εἰς γνῶσιν ἔμοι ἔτι μᾶλλον ὁ κύριος Ἡσαΐας συνέστησε φιλεῖν εἰδὼς τὸ διμότερον καὶ οοί με ἕπειρον αἵτιον γράφειν προδιτόφατο»¹. Τὸ νόημα τοῦ κειμένου μας εἶναι ὅτι ὁ γνωστὸς τοῦ Ηλανούδη Ἡσαΐας, ποὺ καθὼς φάνεται ἀνῆκε στὴν μοναστικὴ ἀνώτερη τάξη («κύριος»),² συνέστησε στὸν Ηλανούδη κάποιον, ἐδῶ ἀνώνυμο διμότερον του (διμότερος τοῦ Ἡσαΐα) μὲ τὴν παράκληση, νὰ τὸν συστήσῃ δ Ηλανούδης πιὸ πέρα, στὸν Ἀλέξιο τὸν Φιλανθρωπηγό.

Ο Carl Wendel, Planudea, Byz. Zeitschr. 40 (1940) 432, φαίνεται νὰ συνάντησε δυσκολίες στὴν ἔξηγηση τῆς φράσης «φιλεῖν εἰδὼς τὸ διμότερον»: νόμισε δηλαδὴ ὅτι σὸν αὐτὴν δ Ηλανούδης μιλεῖ γιὰ τὸν ἔχυτό του κι' ἔδγαλε δ Wendel τὸ συμπέρασμα ὅτι δ Ηλανούδης γῆται καὶ ζωγράφος. Ἐχοι τὴ γνώμη δι: τὸ σωστὸ νόημα τῆς φράσης «φιλεῖν αλπ.» εἶναι ἐκείνῳ ποὺ διατύπωσα παραπάνω. Ο Ηλανούδης, γράφοντας τὴ φράση «φιλεῖν αλπ.», εἶχε στὸ νοῦ του τὸν Ἡσαΐα (-γνωρίζοντας δ Ἡσαΐας γ' ἀγαπά τοὺς ὁμοτέχνους του). Μὲ τὴν μετοχὴν «εἰδότος» Πέλγησε νὰ ἐπαινέσῃ τὸν καλὸ γχρακτήρα τοῦ Ἡσαΐα, σὰν ἀνώτερο ἀπὸ ἐπαγγελματικὲς ἀντιτιγλίες—παραπάνω μὲ τὸ «κηρύττειν εἰδότος εὐεργεσίαν» ἐποίεισε τὸν καλὸ γχρακτήρα τοῦ ἀνώνυμου ζωγράφου καὶ μοναχοῦ. Ἀλλιώς δ Ηλανούδης, ἔξαιρετικὸς φιλόλογος καὶ γραμματικός, θὰ σύνταξε τὴ φράση του διαφορετικὰ (φιλοῦντι, φιλεῖν με, φιλοῦντα).

Ἄλλα δὲν μπορεῖ νὰ εἴγαι σωστὸ οὔτε τὸ ἄλλο συμπέρασμα τοῦ Wendel, δι: τάχα τοῦ Ηλανούδη, ἔργα γῆται τὰ εἰκονίσματα, ποὺ δ Ηλανούδης στὴν 103η Ἐπιστολή του ἀναφέρει πώς τὰ ἔστειλε στὸν

¹ Ἐπιστ. 101. Max Treu, Maximi monachi Planudis epistulae, Vratislaviae 1890, σ. 136 στ. 11-16.

² Δέν εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν προσηγορίαν τοῦ κυρίου: «ὦ δὲ καὶ τὸν Ἡσαΐαν δεῖ προσαγορευθῆναι, ποιήσω» (Ἐπιστ. 94 Treu σ. 120 στ. 11). Στὴν Ἐπιστολὴ 115 (Treu 160 σ. 15) ἀναφέρεται ἀπλὰ μοναχός.

ίδιο Φιλανθρωπηγό. Από τὸ κείμενο τῆς 103ης Ἐπιστολῆς φαίνεται μόνο, ἀδριστα, ότι πρόκειται γιὰ εἰκονίσματα ποὺ ὁ Φιλανθρωπηγὸς τὰ περίμενε ἀπὸ τὸν Πλανούδη, ἀφοῦ αὐτὸς ἐδῶ θὰ τὰ ἔδινε πρῶτα σὲ δροσμένο χρυσοχόσ, γιὰ νὰ τοὺς φιλέῃ μετάλλινες ἐπεγύδσεις.¹ Ο Πλανούδης δὲν κατέρθιωσε γὰ τὸν βρῆ καὶ τοῦ τὰ στέλνει ὅπως ἦταν, δίχως ἐπενδύσεις, γιὰ νὰ τὰ φροντίσῃ δὲ ίδιος, δὲ Φιλανθρωπηγός, στὴν ἐπαρχία.² Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ότι τὰ εἰκονίσματα ἔκεινα θὰ ἦταν ἔργα ζωγράφου γνωστοῦ καὶ στὸν Φιλανθρωπηγὸ καὶ στὸν Πλανούδη. Ήταν ἔργα τοῦ Ἡσαΐα;

Βέβαιο εἶναι μόνο πώς ὁ Πλανούδης ἦταν ποιητὴς ἐπιγραμμάτων σὲ εἰκόνες (Ἐπιστ. 73 Treu 92-93). Όμως οὕτε ἀπὸ αὐτὸ δραστήρα τὸ συμπέρασμα πώς δὲ ίδιος ἦταν καὶ ὁ δημιουργὸς τῶν εἰκόνων. Δὲν ἀποκλείεται, βέβαια, ὅτι λόγιος Πλανούδης νὰ ὑπῆρξε παράλληλα καὶ ζωγράφος· καὶ θὰ ἦταν πραγματικὰ ποὺ χρύσαιο νὰ γνωρίζαμε ἔναν ἀριθμὸ ἀπὸ τεχνίτες τῆς καλλιτεχνικῆς ἀκμῆς τῆς παλαιολόγειας ἐποχῆς, τεχνίτες ποὺ νὰ εἶχαν κατιστεῖστερα ἐνδιαφέροντα ἡ, ποὺ εἶναι τὸ ίδιο, νὰ γνωρίζαμε ἔναν ἀριθμὸ πολύπλευρων προσωπικοτήτων, σὰν τὸν Πλανούδη (ήταν καὶ ἀνθρωπὸς τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων), ποὺ γ' ἀπλωνῶν τις πνευματικές τους ἐκδηλώσεις ὥς τὴν ἀσκηση μιᾶς εἰκαστικῆς τέχνης. Δὲν κατέρθιωσα νὰ ἔξαχριθώσω ἀπὸ ποὺ δὲ A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin II*, 184 ἔχει τὴν πληροφορία, ότι δὲ περίφημος Θεόδωρος Μετοχίτης, ἀπὸ τὰ σημαντικότερα πολιτικὰ καὶ καλλιεργημένα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς του, ἦταν καὶ ζωγράφος³. Ηἱδι συγγίθειμένα εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν λογίων μὲ ἀπλῆ, αἰσθητικῆ, μόνο τὴν σίκειότητά τους πρὸς τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Τὴν ἐκδηλώγουν μὲ ἐπιγράμματα καὶ μὲ «ἐκφράσεις»⁴. Η διαπίστωση αὐτῆς, εἴτε μὲ

¹ «Καὶ δῆ σοι τὰ εἰκονίσματα, ἀπερ ἀνίστοι μοι κόποιον ἔχοντα δεῖξαι διεγρατῆς σαντοῦ περὶ τὸ θεῖον τιμῆς, ἀπεδίνει τὸν ταυτὸ Θεοῦ διδόντος γερόμεθην. Τοῦ δὲ χριστοῦ δύναστος πάντοιον τοῖς ἄφοι οντίσταιται ἡ παρὰ τοὺς πλειόνας γένουται». (Ἐπιστ. 103 Treu 137 σ. 5-8).

² Τὸ παλαιότερο παράδειγμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (Συνέχ. Θεοφ. VI 22 καὶ 24 Βόνν. σ. 450, 451 καὶ Fr. Unger, Quellen der byzant. Kunstgeschichte I, Wien 1878, 54^ο πρ. A. Rambaud, L'empire grec au dixième siècle, Paris 1870, 72) δὲν προέρχεται ἀπὸ πληθωρικὴ προσωπικότητα. Γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα τοῦ Πορφυρογεννήτου βλ. A. Stransky, στὰ Atti V Congr. Intern. St. Biz. II (-Studi Biz. e Neoell. VI, 1940) 412 καὶ A. Blanchot, στὴν «Παγκάρπεια»— Mélanges Henri Grégoire (Ann. Inst. Phil. Hist. Orient. et Slav. IX, 1949) 97 καὶ.

³ Ο Θεόδωρος δὲ Μετοχίτης ἔγραψε δύο μεγάλα ποιήματα ἀνατερόμενα σὲ γ. Μονὴ τῆς Χώρας ἀλλὰ τὰ ἔγραφε μὲ πολλὴν ὑποκειμενικότητα—καὶ δὲ ίδιος δὲν τὰ ὄντημάζει «ἐκφράσεις» (M. Treu, Dichtungen des Gross-Logothetis Theodoros Metochitis, Programm des Victoria Gymnasiums zu Potsdam, 1895). Εγδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Μανουὴλ Φιλή (1275-1345) (E. Miller,

τὴν θετικὴν εἴτε μὲ τὴν ἀργητικὴν τῆς δψῆ, ἀποτελεῖ ἐγδιαφέρου, καθὼς νομίζω, κριτήριο γιὰ τὸ χρρακτήρα τῆς παλαιολόγειας ἀναγέννησης.

Εἶναι κρίτια ποὺ δὲ μᾶς παραδόθηκε τὸ δνομα τοῦ ἀνώνυμου μυναχῶδος καὶ ζωγράφου, ποὺ ή φήμη τῆς τέχνης του εἶχε φτάσει ὡς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας τῆς πρωτεύουσας. Ἱσως νὰ μᾶς ήταν χρήσιμος. Ήλυτως ἀπὸ τὴν 101η Ἐπιστολή, τοῦ Ηλανούδη, μαθαίνουμε τὸ δνομα τοῦ ζωγράφου Ἡσαΐα, διὸ ἔρω ἄγνωστου ἀπὸ ἄλλες πηγῆς. (1) Ἡσαΐας ἀνήκε στὸν κύκλο τοῦ οὐρανιστῆ Ηλανούδη, συγεπώς θὰ δούλεψε στὴν Κοινωνικούπολη, ἀνάμεσα στὸ τέλος τοῦ 13ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα. Ἀλλὰ συναντοῦμε τὸν Ἡσαΐα καὶ στὴ Μ. Ἀσία μαζὶ μὲ τὸν Μελχισεδέκαν Ἀκροπολίτη (Ἐπιστ. 115 Treu 160 στ. 15). Ἱσως δούλεψε κι’ ἔκει.

(1) Ηλανούδης σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Μελχισεδέκαν, ὅταν τοῦ λέγει πὼς τοῦ ἔστειλε τὰ ἐπιγράμματα, χρησιμοποιεῖ τὸν πληθυντικὸν ἀριθμό: «ἄς γε μοι κελεύετε τῆς εἰκόνος ἐπιγραφάς... τούτων γὰρ ἥμιν (γρ. ἥμιν)... δεῖ γράψειν τι» (Ἐπιστ. 73 Treu 92 στ. 23-25); φάίνεται δηλαδὴ, πὼς ὑπονοεῖ καὶ ἄλλο πρόσωπο---τὸν Ἡσαΐα; Δὲ γράψει ὅμως στὸν Ἡσαΐα. Γιατί δὲ Ηλανούδης στέλνει τὰ ἐπιγράμματα στὸν Μελχισεδέκαν; Ἡταν καὶ δὲ Μελχισεδέκαν, στενώτερος φίλος τοῦ Ηλανούδη, ζωγράφος καὶ δούλευε μαζί του δὲ Ἡσαΐα; Εἶχαν κι’ οἱ δυοὶ τοὺς κοινὸν ἐργαστήριο ζωγραφικῆς, στὸ δποτο δὲ Ηλανούδης παραχωροῦσε τὴν φιλολογικὴν, του συνεργασίαν; Ἐχουν διασωθῆ ἀρκετὲς εἰκόνες μὲ ἐπιγράμματα σὲ λόγια γλώσσα, ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ μὴν τὰ ἀποδώσουμε σὲ συνεργασία ἀνώνυμων λογίων -δὲν ἔχουμε ἐνδείξεις δὲ πρόκειται γιὰ ποιήματα ζωγράφων. Κάτι τέτοιο θὰ συνέδαινε καὶ μὲ τὸν Ηλανούδη,

(2) πωσδήποτε γί περίπτωση τοῦ Ηλανούδη, μᾶς προσφέρει ἔνα παράδειγμα τοῦ τρόπου, μὲ τὸν δποτο γί παλαιολόγεια ζωγραφικὴν ἐρχόταν σ' ἐπαρχὴν μὲ τὸ πνευματικὸν τῆς περιβάλλοντον ὅχι ἀπλὰ μὲ τὴν ἀντιγραφὴν ἐπιγραμμάτων, ἀλλὰ μὲ βαθύτερη, πνευματικὴν, ἐπικοινωνία πρὸς τὸν σύγχρονὸν τῆς οὐρανισμὸν καὶ τὴν πνευματικὰ καλλιεργημένη, φεουδαρχικὰ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ φράσεις τοῦ Ηλανούδη «οἴκτορ μιπιά» καὶ «πρὸς τὴν γραμμότερον» (Ἐπιστ. 73 Treu 92 στ. 23 καὶ 27) φάίνεται ν’ ἀπηγχούν τὴν αἰσθητικὴν φρασεολογία τῶν καλλιτεχνῶν ἐργαστηρίων τῆς παλαιολόγειας ἐποχῆς. Μᾶς μιλοῦν γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς παλαιολόγειας τέχνης, τέχνης ἐπιφανειακὰ κλασσικικῆς, στὸ βάθος συναισθηγματικῆς.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Manuelis Philae Carmina, Parisiis 1855-1857. ἐπίσης τοῦ καπωρὸς παλαιολόγου Τολέμηου Ἀπόκοκκου (A. Ηαπαδόπουλος-Κεραμείς, Ἀθηνᾶ 15, 1903. 161 κέ.).